

1891

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆՊԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԽԹ

ՅՈՒԼԻՍ

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ

ՀԱՅ – ՎԵՆԵՏ

(Shu j'el 81)

ՇԱՏ անգամ խնդիր եղած է յատենի ծերակուտին վենետիոյ՝ Հայոց եկեղեցւոյն շինութեան սկըզբնաւորութեան վրայ յայնմ քաղաքի, և չեն կրցած ստոյգ թուականը գտնել. զի յայտնի վկայութիւն մը չկայ առ այն, ինչպէս հիւրանոցին՝ զոր տեսանք. բայց տունէն աւելի կարևոր է մեզ գիտ եկեղեցւոյն, վասն զի կեդրոն կամ միութեան կէտ մ'է այն ազգին՝ որոյ համար կը կանգնուի. և ի միւս կողմանէ՝ հաւաստեալ գիտեմք, որ Հայք չէին հանդուրժեր, թէպէտև սակաւաւորք թուով, տեղ մը բնակութիւննին հաստատել առանց ազգային եկեղեցւոյ. և այս պատճառաւ իրենց համար մասնաւոր եկեղեցիք կառուցած են մինչև ի Սիկիւիա կղզւոյ. և որովհետև ի վենետիկ յաճախագոյն էին թուով, հաւանական է թէ վաղագոյն ձեռք զարկած ըլլան եկեղեցւոյ մը կամ գէթ մատրան հաստատութեան, եր տեսնեմք դարձեալ՝ որ ի Հռովմ, ի Փլորենտիա, յՍնգոնա, ի Ռիմինի՝ և այլն, երեքտասաներորդ դարու կիսուն, կամ անկէ ալ յառաջ, և հետեալ չորեքտասաներորդին սկիզբը ի Պոլոնիա, Ֆերրարա, Ճենովա, Պատուա, ոչ միայն եկեղեցի՝ այլ և վանք կ'անուանին հոգեւորնք Հայոց, որ կը նշանակէ զբազմութիւն կամ զմիաբան բնակութիւն եկեղեցականաց, կամ գէթ եղբայրաբար

միաբանակեցից. որով հարկ կ'ըլլայ ենթադրել թէ ամենայնիւ՝ ու առաւելագոյն կերպով նոյնպէս եղած ըլլայ և ի վենետիկ։

Ասով հանգերձ վարմանալի է, որ մինչ այդ քաղաքաց պատմա-
գիրք և յիշատակագիրք ճիշդ՝ կամ մերձաւորապէս կը յիշեն Հայոց
եկեղեցեաց շինութեան կամ անոնց բարսեղեան միանձանց գալը-
տեան ժամանակը, վենետիկ տարեգիրք այդպիսի յիշատակութիւն
մը չեն ըներ, բաց ի յառաջ մեզմէ յիշուած Ծիանիի բարերարական
կտակէն, որ չէ նման այլոց, այլ աւելի հիւրանոց կամ բնակարան
մը։ Խօսքերնիս չերկարելու համար փութանք լսել, թէ հարկ էր
որ ի Ս. Յուլիան թաղի գտնուած Հայոց տանը մէջ՝ ըլլար գոնէ
ձևացեալ մատուռ մը, ինչպէս շատերը կը կարծեն, և կամ ու-
րիշ տեղ Հայոց վանատուն մը կար։ Եթէ նոյն թաղին մէջ կայր
այդպիսի մատուռն, ինչպէս ինձ ալ հաւանական կը թուի, այլ հա-
ւանականագոյն եւս՝ թէ փոքր ու անշուք շինութիւն մ'էր, որ երկիցս
և երիցս ընդարձակուելով (ի 1494, 1510—20, 1689), տակաւին
և այժմ փոք իկ եկեղեցեակ մ'է, թէպէտ և չքնաղ զոհար մը. ուս-
տի ինչպէս յայլ քաղաքս Խտալիոյ կը գտնենք, պէտք է փնտռել և ի
վենետիկ մեծագոյն եկեղեցի մը և Հայոց միաբանք, երդմնեցուցա-
նելով ամէն դիւան և յիշատակարան։ Մի կամ երկու նշոյլք միայն
կը ծագեն ինձ՝ առհաւատչեալք այլոց. որոց փափաքելի գիւտի յա-
ջողութիւն միայ աւելի քան զիս բաղդաւոր և քննասէր հետամտից։
Մի ի նշուլիցս է՝ քանի մը խօսք Ծաննիւնի Տիպքաւա անունով մէկու մը
կտակին ի 1348, յունիս 26, Ռիալդոյի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ
Օնեիպէն թաղերիցու գործոց (actes) մէջ, որ արիշ բարերարական
տուրքերէ զատ կը պատուիրէ տալ Հայ Եղբարց Սրբոյն Յովհաննէս
Մկրտչի հինգ տուկատ, իրենց ապրուստի համար,՝ կային ուրեմն
Հայ Եղբարք միաբանակեացք ի վենետիկ ԺԴ դարու կէսէն ալ յա-
ռաջ. բայց ո՛ր էր այդ Ս. Յովհաննէս Մկրտչի անունն ու պաշտա-
ման նուիրուած եկեղեցին. արդեօք իրեն համար յատուկ եկեղեցի
մ'էր, ինչպէս կարծեմ, (որովհետև շատ սիրող են Հայք այդ Սրբոյն),
թէ լատին եկեղեցեաց մէկը, յորում թաղի գտնուէր և վանա-
տունն և եկեղեցի Հայոց. զայս ամենայն պիտի ցուցնեն անշուշտ
ապագայ դիւանական գիւտք և յայտնութիւնք։— Ս. Յուլիանոսի
թաղին մէջ եղող Հայոց եկեղեցւոյն վրայ, որ գէթ յառաջ քան ըզ-
կէս ԺԵ դարու, յամի 1434, կը յիշուի պաշտեալ և պատարագօք,
և միշտ Ս. Խաչ կը կոչի և պաշտի մինչև այժմ, քիչ ետքը նորէն
պիտի գտնանք խօսելու։

Յիշենք աստէն թէ յեկեղեցւոյ անանջատ է և հաւատացելոց յե-
տին հանգստարանն. չենք ըսեր նիւթական կցորդութեամբ, թէպէտ

1 Ai Frati Armeni di S. Giov. Battista Dⁿⁱ cinque per so viver.

և յաճախ այնպէս ալ է, — այլ սեպհական հոգևոր առընչութեամբ, վասն զի առանձին ազգային եկեղեցի մը ունենալ փափաքողք, առանձին գերեզմանատուն ալ կ'ուզեն: Բազումք ի Հայոց՝ Սուրբ Խաչ եկեղեցւոյ վերջին շինութենէն ետքը հոն ալ թաղուած են, և կը վկայեն իրենց մահարձանք. շատք ալ ԺԶ — ԺԸ դարուց մէջ թաղուած են յայլևայլ եկեղեցիս քաղաքին, ինչպէս յայտնի է թաղպետական եկեղեցեաց մահաբանութեանց գրքերէն, տեղ տեղ ալ յարձանագրութեանց որ դրուած են իրենց գերեզմանաց վրայ. բայց աւելի յառաջ դարուց մէջ, երբ Հայք աւելի պնդութեամբ կը պահէին իրենց ազգային ծէսերը, հարկ էր որ առանձին գերեզմանատուն մ'ալ ունենային. և էր ի Սուրբ Գէորգ կղզւոյ, քաղաքին մօտ: Մեծ վիճի մը առթով՝ զոր ունեցեր են Հայք Սրբոյն Գէորգեայ Բենեդիկտեան մենաստանին կրօնաւորաց հետ, յամի իբր 1675, կը պնդէին մերքն թէ չորս հարիւր տարուքն է ի վեր շնորհուած էր իրենց հոն ազգային հանգստարան մը ունենալու իրաւունք. և անժխտելի գրաւոր յիշատակ մը, որոյ վրայ քիչ ետքը պիտի խօսինք, կը վկայէ 1343 թուականին՝ որ ի հնուց հոն էր Հայոց գերեզմանատունը:

Ո՛ր են ապա քարինքն և արձանք որ իրապէս վկայեն այս կարծեաց ստուգութեան: — Հարկ է խնդրել փնտռել զանոնք կամ ի հիմունս գեղեցիկ Զանգակատանն, զորով կը շրջապատէին գերեզմանքն ու բակն ու ջրհորը Հայոց անուամբ կը կոչուէր, և որ անցեալ (ԺԸ) դարուն կործանելով, ջարդեց խորտակեց քարինքը, ունոր զանգակատան հիմնարկութեան ծառայեցոյց. միայն քանի մը քարինք զերծան, ոչ շատ հինք, այլ ԺԶ — ԺԸ դարուց, որոց վրայի արձանագիրները ընդօրինակեցին Հարք Ուխտիս, երբ սովորեր էին Հայք վենետիկոյ զանազան եկեղեցեաց մէջ թաղուիլ. և այն սակաւաթիւ մընացած մահարձանք ալ առաջնոց բազմը կամ կորուստը ժառանգեցին՝ Սրբոյն Գէորգայ եկեղեցւոյն սալայատակին նորոգմանը առնեն: Ոչ անկով Հայոց կենդանութեան կամ մեռելութեան հետքն ալ չմնաց ի կղզւոյն, բաց ի վերը յիշատակուած քանի մի արձանագրութիւններէն: Մաղթելով վայրիկ մի հանգիստ՝ հանգուցելոցն ի վաղուց, դառնանք միւսանգամ առ կենդանիս:

* * *

Վենետիկ եկող յանուանէ ծանօթ Հայոց մէջ, բաց ի յոյժ հնագունից որոց վրայ խօսեցանք ի սկիզբն այս մեր գրուածոյս, առաջին կը յիշուի Մանուէլ դեսպան Սմբատոյ թագաւորի ի վերջկոյս երեք տասաներորդ դարու (1297 — 8), որ բաց յայլոց իրաց՝ եկեր էր և ի խնդիր դիպակաց, ինչպէս յառաջագոյն ալ ըսինք: Իրմէ յառաջ,

ինչպէս ետքն ալ եկողաց շատերուն տնուանք չին յիշատակուիր . և զորս զանց կ'ընենք մէջ բերել, ինչպէս ի գիմաց դքսին անոնց շընորհուած պարգեք, և զոր դեսպանաց ձեռքով կը զրկէին առ թաղաւորս Հայոց — Զորեքտասաներորդ դարուն սկիզբը (1302 սեպտեմբեր 23) թոյլ կու տար ծերակոյտն՝ վենետիկեան նաւերով քանի մը վաճառականաց զաւոյսը . ասոնց մէջ կը յիշուին Լեոն, Սիմոն և Գէորգ Ռայ — 1331 թուականին կը յիշուի Հերոշմ անունով յանցաւոր մը ի վենետիկ, և որոյ շնորհեցաւ ազատութիւն ի դատէ . այլ թէ ինչ յանցանքի համար, և ինչ եւք ունեցաւ, չենք գիտեր — Նոյն միջոցներուն տեսանք, ինչպէս ի վեր անդը, զԱւագ Գալարաւաչի թարգման և կարաւանապետ մը ի վենետիկ : Անկէ ետքըն է թագաւորազոնց և թագաւորականաց ումանց գալուստն ի վենետիկ . ինչպէս Լիւզինեան Պելուզնի, որ և մեռաւ (1364) անդէն և թերեւս թաղուեցաւ ի Ս . Գէորգ . ու վրան քսան տարի անցնելէն ետքը՝ իր եղբորն Լեոնի՝ թագէն զրկուած և ի խնդիր թագի ստուերակերպ անցքն ընդ վենետիկ (1383) :

Այս վերջին Լեոնի վենետիկ եկած տարին՝ հոն կը բնակէր Եղբայր Օգոստինոս ոմն Էրզիրումցի հայ դոմինիկեան կրօնաւոր, յառաջն Աւետիք կոչուած, ուր և կ'ընդօրինակէր զՆախադրութիւնս հայերէն Ս . Գրոց, աւելցնելով յիւրմէ պէսպէս կրօնական բանս յարձակ և յոտանաւոր, և որոյ գրչագիրը ձեռուրնիս է : Աս զրուածքին մէջ նշանակութեան արժանաւոր կէտ մը և կարևոր մեր առաջարկութեան այն է, որ կ'ըսէ թէ գրած կամ աւարտած է զայն ի 29 փետր . նահանջ ամի ի Վրնէթոյ եկեղեցին : Ո՞ր եկեղեցի էր զոր կ'ուզէ ականարկել զրիչն . եթէ զմի ի լատին եկեղեցեաց, առանց տարակուսելու՝ ինուիրական տաճար Սրբոյն Մարկոսի պէտք է յառել զակնսակայն Հայոց մէջ այնքան հռչակուած էր անոր անունը (San Marco), որ եթէ զրիչն զայն ականարկել ուզէր՝ յանուանէ ալ կը գրէր . ուստի պատշաճ թուի կարծել թէ կամ ի վեր անդը՝ 1348ին յիշուած եկեղեցին կ'իմանայր՝ ուր Հայ Եղբայր կը բնակէին, մանաւանդ զի ինքն ալ կրօնաւոր էր և դոմինիկեան, և կիսով դարու յառաջ հաստատուած էր Սրբոյն Դոմինիկոսի կանոններով Հայոց Ունիթորաց միաբանութիւն մը, և տարագէպ չէ կարծել թէ անոնցմէ ոմանք կանխած եկած ըլլան նաև ի քաղաքս, ինչպէս այլք ալ արդէն անցել էին ի կաֆա . և կամ պէտք է համարել զեկեղեցի Ս . Խաչի, ենթադրելով թէ այս անուամբ ալ կոչուած ըլլայ, այն որ մերձ է Հոգեւորան և փողոցի Հայոց, ի թաղերիցութեան Ս . Յուլիանոսի, առ որ միւսանգամ դառնանք և կնքենք խօսքերնիս :

Սրբոյն Յովհաննու Հայ Եղբարց յիշատակութենէն քանի մի տարի յառաջ (1344 հոկտ. 2) Ս. Յուլիան եկեղեցւոյ Յակոբ Մարքէզինի քահանայի ձեռքով գրուած կտակ մը կայ, Հայոց տան (Ca Armena) մէջ բնակող կնոջ մը, Armina կոչուած եւ Մարիամ անունով. և որ ինքզինքը կը կոչէ ի կտակին Massaria domus Armenorum, որ ոչ թուի ինձ աղախին լով՝ որպիսի նշանակութիւն ունի արդի գաւառական լեզուի մէջ այդ masserá բառն, այլ իբրեւ տանտեսուչ (massaja կամ aja) տանն Հայոց. և այս առաջին անգամն է, գէթ ինձ ծանօթ յիշատակագրաց մէջ, Հայոց տան յիշատակութիւնը՝ Եփանիի կտակէն ետքը. վասն զի հայ ազգայնոց առաջին և միակ հին կտակն է՝ զոր յաջողքը ենք գտնել ի դիւանս Նօտարաց. բայց բաւական նշան մը թէ անկէ յառաջ ու ետքն ալ գրուած պէտք էին ըլլալ այդպիսի վաւերականք, և որոյ գիւտը փափաքելի է. զի թէպէտ կտակը են և մահու յիշատակաւ առթեալ, այլ կրնան ընծայել մեզ շատ կարևոր և անտխուր տեղեկութիւնս, ինչպէս այս՝ որոյ խօսքը կ'ընենք, ըստ բազում գլխոց պատուական է և հմտացուցիչ. կտակողն Մարիամ՝ ազգէն զատ չի յիշեր ոչ զծնողս և ոչ զազգականս. և ըրած մանրմունք մէկուն կամ մէկալին թողած դրամք կը գումարին ի հարիւր տուկատս և յերկու ֆիորին՝ անշուշտ յոսկի դրամս. որով կրնայ ենթադրուիլ թէ հասարակ աղախնէ մը բարձր վիճակ ունէր, աւելի բարեկեցիկ. և կը պարապէր ի դարման տեսակ տեսակ հաւուց, և այն միջոցով կը հայթհայթէր անշուշտ իր պարէնը և կենաց դիւրութիւն. իր կտակին առթիւ մեզի թողած կարևոր գիտելին՝ Հայոց տան մէջ և թերեւս անկէ դուրս բնակողաց ութ կամ տասն ազգայնոց անունք են զորս կը յիշէ. արք, կանայք և Եղբարք. և յորոց իրեն կտակակատար կը սահմանէ, և են. Եղբայր Միքայէլ հայ, տիկին Բարթոլոմէ հայազգի (Domina Bartholonia Armina), և որոյ ֆլորին մի յիշատակ կը թողու. իսկ առաջնոյն երկու ֆլորին և սեաւ պատմունճան մը. Յակոբ կտակակատարին չորս տուկատ և արգէն ձեռքն եղած գրաւականը. Նօտարին՝ ֆլորին մի. կը յիշէ ուրիշ հայ Եղբարք, Գուշիելմ (Vielmo) և Եղեկիէլ, նշանակելով անոնց բնակութիւնն ի տան Հայոց, և կը թողու առաջնոյն չորս ֆլ. իսկ միւսոյն երկու ի կանանց՝ բաց ի Բարթոլոմէէ, զոր յիշեցինք, կ'անուանէ զԶապել, որ Հայոց Սիսուանեայց մէջ յաճախեալ անուն մ'էր ի ժամանակին, մանաւանդ առ ազնուականս. և բնակութիւն նորա էր ի Հայտան. որուն կը կտակէ իր կրկնոցը և սպիտակ պատմունճանը (mantello, tunica alba) և տուկատ մը դրամ. Նոյնպէս ի Հայտան բնակող Գալլի կնոջ մը կը թողու իր զգեստները (i suoi panni) և վեշտասան փոքր դրամ (soldi). Յիշենք անցողաբար որ այն ատեննեւրու կտակաց մէջ յաճախ կը տեսնուի բառդ գալի, և կարծեմ թէ ստորոշկ — կաւնայք կը նշանակէ. Փրանկիսկա (Francisca) հայ կնոջ

մ'ալ կը թողու Ֆլորին մի. սա չէր ի բնակչաց Հայտան, այլ ի Ս. Վլաս (Sancti Blasii), ոչ գիտեմ՝ յաշխարհական տան թէ ի մենաս. տանի: Ամէն բանէ յառաջ՝ իբր բարի քրիստոնեայ՝ իր ընչից տասա. նորդը կու տայ (In primis omnium rectam dimitto decimam). և վե. րոյգրեալ քահանայից և հայ եղբարց թողածէն զատ, կը կտակէ Ս. Յուլիանոս եկեղեցւոյ քահանային երկու տուկատ վասն մատուցման պատարագաց, նոյնպէս սրբոյն Մարկոսի քահանայից երկու տուկատ. տուկատ մ'ալ կուսանաց սրբոյն Զաքարիայ, որ Բիւզանդիոնի հայ կայ. սեր մը տրուի ք կառուցուած եկեղեցի է, ու վերջին դարուց մէջ դեռ եւս կային հոն և հայազգի կուսանք, և թերեւս այս կտակս ընող Մա. րիամայ ժամանակն ալ: Հայոց տանն ալ ուր կը բնակէր, կը թողու ութ Ֆլորին, որպէս զի պէտք եղած նորոգութիւնն ընեն, որոյ կ'ե. րենայ կարօտ ըլլալն, և անշուշտ Ծիանեայ տուրքն չէր բաւեր ծախ. քը գոցելու: Զիմուներ Մարիամ և այլ ազգային տուններն, եկեղե. ցիք և վանորայք որ յայլևայլ քաղաքս իտալիոյ, բարեպաշտութեա. նը հետ անչէջ պահելով նաև զհոգի ազգային. և կը կտակէ Հա. յոց տանց որ ի Պոլոնիա, Փերուճիա, Սիենա և Գենուա՝ երկու տու. կատ կամ ֆլ. իսկ հոգեւտանն որ ի Զիվիդավէգգիա (Urbe veteris) մէկ տուկատ:

Իրմէ բարեբարեւոց մէջ նշանաւոր է Արքեպիսկոպոսն Հայոց, ճոխամասն կտակաւ, որուն կը թողու արգէն փոխ տուած երեսուն տուկատը, ու իրմէ առած գրաւականն, աւելցնելով ասոնց վրայ տանն Ֆլորին ալ: Ափսոս որ յանուանէ չիյիշատակեր զնա. բայց լիկ Հայոց արքեպիսկոպոսի կոչումն ալ նշանական է. և իրաւամբ են. թադրել կու տայ թէ վենետիկոյ՝ կամ՝ յաւէտ իտալիոյ Հայք եպիս. կոպոս կամ արքեպիսկոպոս մը ունէին, և որոյ աթոռն էր այն քա. ղաքաց մէկուն մէջ՝ յորս Հայոց հոգեւտունք կամ վանորայք կը գըտ. նուէին: Ուրիշ թէ ազգային և թէ օտար յիշատակարաններէ գիտենք թէ այն ատեններն թովմաս անունով հայ եպիսկոպոս մը կայր, որ Եպիսկոպոս Իբալիոյ կը գրէ և կը կոչէ զանձն. կոչումն պանծալի, որով հաւանաբար կրնայ կարծուիլ թէ յիշեալ քաղաքաց մէջ, նաև ի Հռովմ գտնուող գաղթական Հայոց վերադիտող մ'էր: Իր վենե. տիկ ըլլալուն վկայութիւն մը կայ, ուստի մագաղաթ (գրուած թէ անգիր), կը զրկէր առ կոստանդին կաթողիկոս (1374-81), վախ. ճանած և թաղուած է թովմաս ի փերուճիա (1385), ինչպէս կը տես. նուի ի տապանագրէն ի սուրբ Մատթէոս եկեղեցւոյ քաղաքին. և որովհետև քառասուննհինգ տարուան միջոց կայ ընդ մահ թովմայի և Մարեմայ, մարթ է կարծել թէ ուրիշ մ'ըլլայ ասոր յիշած եպիս. կոպոսը, թերևս նախորդն թովմայի. մանաւանդ զի յայնմ դարու յաճախ կը հանդիպէին այցելութիւնք եպիսկոպոսաց Հայոց ի Հռովմ, ի Պոլոնիա, ի փլորենտիա և վենետիկ. և կտակիս զրուելուն ժա.

մանակ եպիսկոպոսին ի վենետիկ գտնուելուն նշանակ մ'ալ՝ ոչ միայն փոխառութիւնն և գրաւական տալն է, այլ և կտակողին կողմանէ ձգուած ուրիշ պարգև մ'ալ, երեք սիրամարգ. ինչպէս մէկմէկ սիրամարգ ալ Յակոբ քահանայի, և որոյն Մարկոսի եկեղեցւոյ պահապան փրանկիսկոս քահանայի, ուրիշ մ'ալ իր հոգւոյն, որպէս զի մնացած հաւեղէններով զոր կը թողուր, հոգեհաց ուրախութիւն մը ընեն (de omnibus meis galinis fiat unam charitas) իր մահուան օրը: Տառը տուկատ ալ կը սահմանէ, որպէս զի այն գուժարով ողորմութիւն ընեն ի նպաստ հոգւոյն (volo fiet unam e aritatem) կտակակատարաց որոշմանն համեմատ, որոց և կը յանձնէ իր ամէն շարժուն և անշարժ ընչից մնացածը բաշխել վասն իր հոգւոյն. որով կ'իմացուի թէ ըստ մարմնոյ ժառանգ չունենալուն՝ կը ժառանգեցընէր իր հոգին:

Սակայն հարկ էր մարմնոյն համար ալ հանգստարան մը ցուցընել. զոր և կը նշանակէր ի կտակին, և տնով կը հաստատէր մեր յառաջագոյն ըսածը, թէ երեքտասաներորդ դարէն ի վեր Սրբոյն Գէորգայ կղզւոյն մէջ էր Հայոց հանգստարանը, ուր և ինքն Մարիամ ուզեց թաղուիլ. ու տեղւոյն վանականաց երկու տուկատ պատարագիք թողլէն զատ, կը կտակէր մեծ կրկնաշահ մը (doppiere) Սրբութեան սրբոց ի պատիւ մոմեղէն վառելու, և ուրիշ մ'ալ Սրբոյն Յովհանու եկեղեցւոյն: Ճրագարանաց այս յետին յիշատակը, ի Ս. Գէորգ թաղումն, լատին այլեայլ եկեղեցեաց պատարագիք, երկբայելի կ'ընեն Հայոց տան մէջ մատուռն կամ պատարագատեղի մը ըլլալը. բայց հաւանական յոյժ մանաւանդ թէ անժխտելի որ կային հայ եպիսկոպոս մը և հայազգի եղբարք Ս. Յովհաննու. թուի թէ քահանայք էին և յիշեալքն ի կտակին Գուլիելմ և Եղեկիէլ Եղբարք, ուր և էր իրենց բնակութիւնը: Եւ թէպէտ յայտնի է յազգային յիշատակարանաց որ այս կտակէն դրեթէ հարիւր տարի ետքը (1434) պատարագ կը մատչէր ի տան Հայոց, բայց չենք կրնար սրոյ բան մը գրուցել թէ պատարագի մատուցման տեղին արդեօք ի յատակի տանն էր թէ ուրիշ սենեկի մը մէջ ի ստորին յարկի. և տեղւոյն անձկութեան պատճառաւ կարելի չէր թաղել անդէն զմեռեալս, որպէս սովոր էին առնել ի ժամանակին յայլ եկեղեցիս քաղաքին, ինչպէս նաև ի մերն՝ յետ նորաշինութեանն: Թող որ յառաջ քան զհաստատութիւն տանն Հայոց ի Ծիանեայ, յաւուրս ծերունի Հայոց և յառաջ իսկ քան զնա եղեր են ազգայինք մեր ի վենետիկ. և փափաքելի է գիւտ վճռոյ ծերակուտին կամ եպիսկոպոսին Գասգէլի, որով կը շնորհուէր Հայոց գերեզմանաւեղի ի Ս. Գէորգ. ուր ընդ համազգեացն ցանկացաւ ննջել զանհրաժարելի բունն և աղուս այս Մարիամ, ընդ կանխեալսն անյայտս թուով և ընդ հետեւեալսն յասպնջական և ի հիւրամեծար յայսմ քաղաքի, որ ի զիրկս կակուղ

հողոյն ամփոփեալ շտեմարանէ յօլովագոյն նշխարս հայութեան .
յորոց հաղարէն աւելի անուանց հանդիպեր եմք եկեղեցեաց մա-
հացուցակ օրագրութեանց մէջ՝ ի բուն քաղաքին , ի կղզիս և մեր-
ձակայսն . որոց ամենեցուն մաղթեմք հանդիստ , ժամանելոցն ի նա-
ւահանդիստն հասարակաց , որ հանէ յաշխարհն իրական և յան-
փոփոխ :

ԴՐԱՆՍԻԼՈՒԱՆԻՈՅ ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ

ՔԱՂՔԻՆ ՀԱՅՈՅ ՕՐԷՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

Ա.

Վիէննայի Մխիթարեան Հարց Հանդիսին թղթակիցը վերջի ա-
տենները հրատարակեց Դրանսիլուանիոյ Եղիսաբեթուպոլիս հայա-
քաղաքին հրապարակական շէնքերուն արձանագրութիւնները¹ :

Ունինք մենք ալ ձեռուընդիս ուրիշ քանի մը — թէպէտ ոչ հրապարա-
կական — պաշտօնական արձանագրութիւններ ու վճիռներու եւ ո-
րոշումներու ժողովածոյք , որոնք Դրանսիլուանիոյ ազգայնոց ան-
ցած դարու սովորութեանցը բարոյական կենաց և նոյն միջոցին
հասարակ ժողովրդեան խօսած լեզուին վրայ առջեւնիս լուսաւոր
պատկեր մը կը դնեն :

Ինչպէս ամենուն յայտնի է՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ քաղաքային վար-
չութիւնը անցած դարուն առաջին կիսուն մէջ մէկ պիրովի (դատաւոր)
և 12 աղաներու՝ (խորհրդական) ձեռքն էր , որ օրինագիր , կարգա-
դրիչ ու վճռատու իշխանութիւն մըն էր , թէ՛ քաղաքային արտաքին
օրինաց և թէ՛ բարոյական գործառնութեանց նկատմամբ : Այս օրէ-
նդադիր ժողովը (դըլնաճ) իր մտադրութիւնը կը տարածէր ամէն
տեսակ գործոց ու ամէն վիճակի անձանց վրայ :

Կը գտնենք հոս օրէնքներ , վճիռներ ու որոշումներ , ի մէջ այ-
լոց՝ տօնական օրերը սուրբ բռնելու , եկեղեցի երթալու , իրիկուն-
ները Հրեշտակ Տեառնէն ետեւ պանդոկները գինի չխմելու , գաւա-
զան կրելու , գինի և միս ծախելու , երբ և ինչ տեսակ զգեստ հագ-
նելու , ուր , և ինչպէս տուն շինելու , եկեղեցական եւ աշխարհական
պաշտօնատեարց տարեկան եկամուտը որոշելու , արգելանաց եւ զա-
նազան դրամական պատիժներ ու տուգանքներ տալու վրայ , և այլն :

Ասանկ օրէնսդրութեան մէկ երկու որոշում կ'ուզեմ ներկայ առ-

1. Տես «Հանդէս Ամսօրեայ» 1891 թիւ 2. փետր. էջ 53. Վիէննա :